

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ



С.Л. Ковтюх

УДК811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ ОНІМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Реферат. У публікації висвітлено деякі особливості відмінювання антропонімів, зоонімів, ойконімів тощо в сучасній українській мові: з'ясовано доцільність фіксації як варіантних певних словоформ давального, знахідного, місцевого, кличного відмінків однини; виявлено відмінності морфологічної парадигматики деяких омонімічних апелятивів та онімів; встановлено пріоритетні, фонетично закономірні грами певних власних назв; пояснено особливо складні випадки вибору відмінкових флексій та акцентуаційних схем у межах словозмінних парадигм онімів.

Ключові слова: , апелятив, відмінок, відмінювання, морфологічна парадигматика, словоформа, онім.

Морфологічна парадигматика онімів різних класів сучасної української мови, з одного боку, підлягає загальним закономірностям, властивим словозміні апелятивів, з іншого – відзначається особливими рисами. Як правило, до зміни грамом призводять дві основні причини: “1) тенденція до уодноманітнення й уніфікації форм; 2) тенденція до виразності форм” [1, с.6]. Абсолютно нові компоненти в царині граматики з'являються досить рідко, тому трансформації в межах цієї відносно закритої системи можливі за рахунок перебудови, перестановки грамом у межах парадигм, тобто діє граматична аналогія або відбувається нейтралізація морфологічних опозицій.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених відмінюванню іменника в українській мові (різні аспекти цієї проблеми висвітлювали І.Ф. Андерш, С.П. Бевзенко, Л.А. Булаховський, І.Р. Вихованець, М.А. Жовтобрюх, А.П. Загнітко, М. Затовканюк, І.К. Кучеренко, І.Г. Матвіяс, М.Я. Плющ, С.П. Самійленко, Є. Тимченко та інші), специфіка словозміни онімів різних класів досліджена фрагментарно. Варто перелічити авторів, які вивчали відмінювання власних назв української мови: С.І. Головащук, В.О. Горпинич, Н.П. Дзятківська, І.І. Ковалик, Ю.К. Редько, Л.Г. Скрипник, З.Т. Франко тощо.

Метою публікації є з'ясування деяких особливостей та складних моментів відмінювання онімів різних класів. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати доцільність фіксації в зразках відмінкових парадигм певних додаткових словоформ; 2) виявити відмінності у виборі закінчень частини омонімічних власних назв та апелятивів; 3) встановити пріоритетні, фонетично закономірні грами онімів; 4) визначити й пояснити особливо складні випадки вибору відмінкових закінчень та акцентуаційних парадигм окремих антропонімів.

Пропонована стаття є продовженням низки публікацій автора із зазначеної проблематики [Див.: 4; 5; 6; 7 тощо].

Найбільш поширеними в знахідному відмінку множини для назв істот є форми, тотожні з родовим відмінком множини. Проте в східнослов'янських мовах фіксуються обмежені випадки вживання давньої форми знахідного відмінка множини, яка в сучасних мовах збігається з називним відмінком множини, у назвах осіб у конструкціях з прийменником *в* (рідше з іншими – *через, між (поміж), на*) типу *взяти в конюхи, перейти в прораби, записатися в добровольці, проситися в музиканти, через майстри, між монахи, на люди* тощо (більш детально див.: [8, с.62-63]). Видається доцільним фіксувати такі словоформи у відмінкових парадигмах не тільки загальних іменників, а й у зразках словозміни прізвищ, імен, по батькові: *перейти в Тимошенки; збиратися в Сороси;*

пролізти між Ісуси; готуватися в Марії; проситися в Петровичі; мітити в Андріївни. Очевидно, що зазначені форми – функціонально обмежені, конотативно марковані, найчастіше мають негативний, зневажливий чи іронічний відтінок. У парадигмах на це можуть указувати дужки чи значок зірочки.

Знахідний відмінок множини назв істот-неосіб характеризується паралельними формами, що збігаються з родовим та називним відмінками множини: *бачити телиць і телиці, жирафів і жирафи, ловити щук і щуки, горобців і горобці, пасти телят і телята, бичків і бички* тощо [Див.: 8, с.62]. Відповідно, такі ж форми повинні мати й зооніми (за аналогією до апелятивів): *бачити Мурчиків і Мурчики* (клички котів), *ловити Петруш і Петруші* (клички папуг), *пасти Квіток і Квітки* (клички корів). При цьому пріоритетною є форма знахідного відмінка, тотожна словоформі родового відмінка множини.

У словозмінних парадигмах є потреба розмежовувати форми давального відмінка однини назв істот чоловічого роду II відміни – осіб та неосіб (останні – апелятиви та оніми на позначення тварин, птахів, риб, комах тощо). У давальному відмінку однини назв осіб основними є флексії **-ові, -еві (-єві)**, дублетними – **-у (-ю)**: *Чабаненкові, Чабаненку; Братусеві, Братусю; Стогнієві, Стогнію* (прізвища); *Степанові, Степану; Василеві, Василю; Євгенієві, Євгенію*; для назв неосіб, навпаки: *Чоботуну, Чоботуніві* (кличка барана); *Вусаню, Вусаневі* (кличка кота); *Дунаю, Дунаєві* (кличка собаки); *Чорнуху, Чорнухові* (кличка півня); *Дерешу, Дерешеві* (кличка коня); *Мурзію, Мурзієві* (кличка козла).

У дослідників іменникової словозміни немає єдності щодо групи слів II відміни чоловічого роду, які в давальному відмінку мають виключно закінчення **-у**. Частина вчених до цієї групи зараховує прізвища на **-ів, -ов, -ев (-єв)** [13, 55]; іменники на **-ів, (-ов, -єв)** [3, с.357]; номінативи на **-ів** (графічно ще **-іів**), пояснюючи відсутність варіантних флексій причинами евфонії [10, с.106]. У праці, виданій раніше, І.Г. Матвіяс майже дослівно відтворює абзац, присвячений розгляданій проблемі (пор. з попереднім посиланням), проте вказано ще й фіналь **-ов**, в обох джерелах зафіксовано: “Винятки з цього правила належать до раритетів: “Я гроші лишу Яковові...” (В. Стефанік)” [9, с.103]. У четвертому виданні «Українського правопису» (1993) записано, що закінчення **-у** в твердій групі мають іменники чоловічого роду на **-ів (-іів), -ов, -ев, -ин, -ін (-іів)**, серед прикладів подано онім на **-єв**: *Колгуєв – Колгуєву* [16, с.71]. Деякі автори висловлюють суперечливі погляди в різних виданнях чи в одному й тому ж. Наприклад, І.П. Ющук у «Практичному довіднику з української мови» (1998) свідчить: “...тільки закінчення **-у** мають

ті власні назви, у яких є суфікси **-ов-, -ев-**” [18, с.71], а в «Українській мові» (2003) цей же автор до двох попередніх суфіксів додає ще **-ин** та **-ін** [19, с.321]. О.М. Пазяк у колективному підручнику «Сучасна українська мова» зазначає про давальний відмінок однини: “У власних назвах прикметникового походження на **-ів (-іів)** закінчення тільки **-у (-ю)**” (це положення хибне, тому що в українській мові після /в/ не може вживатися флексія **-ю** як графічний варіант. – С.К.) [12, с.128]. Через кілька сторінок у цитованому джерелі читаємо: “Як звичайні іменники, відмінюються чоловічі прізвища на **-ів (-іів), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-ін)**... У географічних назвах такого походження зберігається іменникове закінчення **-ом**... У давальному відмінку всі ці іменники не мають синонімічних закінчень, а лише **-у**: *Костянтинов-у, Ананьєв-у, Косов-у і Косів-у, Оріхов-у*” [12, с.133].

В інтегрованій лексикографічній системі «Словники України», виданій 2001 року у версії Сі-Ді-РОМ, у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни на **-ів (-іів), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-ін)** фіксується переважно закінчення **-у**: *Виноградову, Глібову, Петрову, Кравцову, Арцибашеву, Беляєву, Кравцеву й Кравціву* (від *Кравців*), *Антонову й Антоніву* (від *Антонів*), *Басилеву й Василіву* (від *Василів*), *Волошину, Гаврилишину, Голіцину, Волгіну, Абалкіну* (прізвища); *Львову, Азову, Косову, Тячеву, Борщеву, Ростову, Лебедину, Чигирину, Ніжину, Гайсину, Торчину, Хотину, Пирятиму, Снятину, Тетієву, Києву, Ананіву, Почаїву, Миколаїву* (ойконіми; у трьох останніх помилково замість літери **є** вказана **і**) тощо, але *Кельвінові й Кельвіну* (прізвище), *Яготину і Яготиніві* (ойконім) (СУЛС).

І.Р. Вихованець в академічному виданні «Теоретична морфологія української мови» (2004), розглядаючи динамічні процеси в іменниковому відмінюванні, зокрема зазначає: “...давальний відмінок помітно втрачає флексію **-у** в іменниках-назвах істот і неістот чоловічого роду однини і послуговується дедалі більше флексіями **-ові й -єві**” [2, с.109]. Крім цього, у параграфі, присвяченому різновідмінюваним іменникам, І.Р. Вихованець у зразках відмінювання від прізвища *Прокопів* пропонує форму давального відмінка однини – *Прокопову*, а від антропонімів *Волошин* і *Михайлишин* – варіантні форми: відповідно *Волошинові й Волошину, Михайлишинові й Михайлишину* [2, с.108]. Порівняйте також: “Потьомкін мусить узяти Очаків сам, щоб слава не дісталася Суворову. – Чи знаєте ви, – спитав він, – що Радіщеву дозволено вернутися до столиці? ...Потьомкін мимоволі згадує першу російсько-турецьку війну, під час якої він завдав несподівано жорстокого удару Гришці Орлову...” (Р. Іванічук); проте: “Воювати можна було хіба самим лише завзяттям, але його бракувало і

Потьомкінові, і військові, а тому про взяття Ізмаїлу, останньої турецької фортеці, князь боявся навіть думати. Лакей підніс Катерині й *Потьомкіну* повні келихи вина... Гості починають перешіптуватися, музика бере форте, Зубов наказує *Трещокінові* імітувати Потьомкіна, щоб чимось зайняти гостей” (Р. Іваничук). Приклад із словоформою *Трещокіну* подано нижче. (В ілюстративному матеріалі тут і далі збережено авторську орфографію.)

Отже, тільки флексія *-у* характерна для давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни на **-ів (-ів), -ов, -ев (-єв)** – як загальних, так і власних назв. При цьому мова не йде про суфікси, а про фінали слів, оскільки таке вживання зумовлене правилами евфонії сучасної української літературної мови. Номінативи – назви істот – на **-ин, -ін (-їн)** мають варіантні закінчення в зазначеному відмінку.

Варто також наголосити на пріоритеті закінчення **-єві** перед *-у* в іменах по батькові. Це відображено в лексикографічній праці «Словники України»: *Вікторовичу* й *Вікторовичеві*, *Любомировичу* й *Любомировичеві*, *Орестовичу* й *Орестовичеві* тощо (СУІЛС), а також в «Українській мові» І.П. Ющука (2003) [19, с.331]. До речі, цей же автор в іншій праці – «Практичному довіднику з української мови» (1998) пропонував навпаки, зворотний порядок варіантних закінчень – *Івановичеві (-у)* [18, с.78].

В омографічних по батькові та прізвищах (у перших наголос на другому складі, а в других – на третьому) по-різному встановлено порядок основних і дублетних словоформ давального відмінка однини: по батькові – *ДавИдовичу* й *ДавИдовичеві*, *АдаМовичу* й *АдаМовичеві*, *ГригОровичу* й *ГригОровичеві*; прізвища – *ДавидОвичеві* й *ДавидОвичу*, *АдамОвичеві* й *АдамОвичу*, *ГригорОвичеві* й *ГригорОвичу* та інші (СУІЛС). Таке явище пояснюється узусними причинами. Оскільки за правилами культури української мови, “коли в тексті зустрічається поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення **-ові, -єві (-єві)**, а тоді – **-у (-ю)**” [16, с.71]. Найчастіше по батькові опиняється на другому місці в ряду іменників чоловічого роду після власного імені (хоч може функціонувати й окремо для позначення особи, що характерне для розмовного та художнього стилів). Тому основною для по батькові у формі датива є флексія *-у*, а дублетною – флексія **-єві**: Прийшов пакет, а в ньому книжка «Енеїда» з дедикацією на титулі: “Першому читателю моїх Троянців професорові філософії *Павлові Антоновичу* Любимському на пам’ять про нашу зустріч у Полтаві 1793 року” (Р. Іваничук). “Та й загалом *Вікторові Петровичу* жодним законом чи

інструкцією не передбачено жодних поступок чи заохочення за шкідливість і нервовість роботи, за можливість чи неможливість допустити помилку, зірвати нерви і т.ін.” (М. Матіос). “*Іванові Захаровичу* я сказав, що музею вже нема, і в кількох словах розповів те, що бачив” (Григір Тютюнник). “Сим листом даруємо дворянину *Семенові Пахомійовичу Трещокіну* слободи Горошине, Вереміївку, Лукомлю і Чаплинку в потомствене і вічне володіння. В листі сіятельний граф повідомляв прем’єр-майора, що всемілостива цариця ... надає *Іванові МаксИмовичу* звання полковника...” (виділення наше. – С.К.) (Р. Іваничук).

У місцевому відмінку однини для частини прізвищ не завжди фіксуються форми із закінченням **-у (-ю)**, наприклад: *при Жовнірові, Жовнірі; при Ковалеві, Ковалі; при Макаріві, Макарі; при Чабанові, Чабані; при Гільбертові, Гільберті* тощо (СУІЛС). В омонімічних загальних назвах чи онімах інших класів засвідчено по три дублетні форми в зазначених грамах: *на/у/по жовнірові, жовнірі, жовніру; на/у/по ковалеві, ковалю, ковалі; на/у/по Макаріві, Макарі, Макару (ім’я); на/у/по чабанові, чабані, чабану; на/у/по Гільбертові, Гільберті, Гільберту (ім’я)* (СУІЛС). Однією з причин такої невідповідності, очевидно, є традиційне вживання в прикладах прізвищ у формі місцевого відмінка однини та множини виключно єдиного прийменника – *при*. Через це часто губиться словоформа із флексією **-у (-ю)**. Відповідно в морфологічних парадигмах іменників для форми місцевого відмінка доцільно подавати чотири можливі прийменники – *в (у), на, по, при*: *в Миколі Чабані (Чабанові)* пізнала однокласника; *на Миколі Чабані (Чабанові)* картата сорочка; *по Миколі Чабану (Чабанові, Чабані)* судитимуть про всіх братів; *при Миколі Чабані (Чабанові)* був денщик.

Фіксуються різні закінчення й у родовому та кличному відмінках однини деяких омонімічних апелятивів та онімів різних класів. Наприклад, іменник *пух* у вокативі має форму *пуху*, стаючи власним іменем казкового персонажа, це слово змінює форму кличного відмінка: “– Доброго ранку, *Пуше!* Доброго ранку, *Вінні-Пуше!*” (А.А. Мілн «Вінні-Пух та Всі-Всі-Всі», пер. з англ. Б.В. Захoder; переказав укр. А.Г. Костецький). Крім цього, у родовому відмінку однини апелятива засвідчена форма *пуху*, у генитиві оніма – *Пуха*: “Кращий друг *Вінні-Пуша*, крихтіне поросля, якого звати П’ятачок, мешкав у великому-превеликому будинку, у великому-превеликому дереві” (А. Костецький).

Загальні іменники перець і барвінок у родовому відмінку однини мають закінчення **-у (-ю)**: *перецю, барвінку*. Омонімічними флексіями відзначається й форма кличного відмінка однини:

Не стелися, хрещатий *барвінку*, по крутій горі... (Народна пісня); причому зрідка засвідчена словоформа *барвінче* в усній народній творчості, утворена, проте, від іменника *барвінЕць*: “Ой вінче ж мій, вінче, / Хрещатий *барвінче!*” (Народна пісня). Власні імена казкового хлопчика (*Барвінок*) та віртуального персонажа, створеного авторами гумористичного журналу (*Перець*), у родовому відмінку однини приймають флексію **-а (-я)**: *Барвінка*, *Переця*: “Юні регулювальники повели *Барвінка* до себе в школу, познайомили з друзями...” (Б. Кравченко). “Телеграфне Агентство *Переця*” (Ж-л «Перець». – 2003. – №3). У вокативі ці оніми мають зовсім різні форми: *Барвінку*, *Перче*: “– Спасибі, друже *Барвінку*, що не забувася, але це не тільки наше свято, але й наших юних помічників, – телефонував у відповідь старший лейтенант міліції Валерій Сергійович Климчук” (Б. Кравченко). “Друже *Перче!* Коли підійшла знаменна дата – 190-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, то виявилось, що любимо і шануємо ми його здебільшого на словах” (Ж-л «Перець». – 2004. – №4).

Прізвище *Барвінок* має ті ж словоформи в зазначених відмінках, що й ім'я персонажа; прізвище ж *Перець* – у родовому однини *Переця*, у кличному однини *Перецю* – фіксується без чергування /е/ з нульовою фонемою. У назвах журналів родовий відмінок однини – «*Переця*», «*Барвінку*»: “З 1945 по 1969 роки майже в кожному номері «*Переця*» друкувалися його (В. Григор'єва. – С.К.) карикатури, які і сьогодні є зразком сатиричної графіки” (Ж-л «Перець». – 2003. – №3). «Із захопленням всі учні дивилися на другокласницю Марійку Марченко, якій було вручено Свідоцтво стипендіата «*Барвінку*»» (Ж-л «Барвінок». – 2003. – №5). На попередній же сторінці останнього цитованого журналу зафіксовано словоформу родового відмінка однини із закінченням **-а**, хоч у переважній більшості прикладів уживається в генитиві **-у**: «Так, це вітання «*Барвінка*» твоєї мамі» (Ж-л «Барвінок». – 2003. – №5). «Всі ваші побажання будуть враховані, і ви зможете вважати себе автором, творцем нового «*Барвінку*»» (Ж-л «Барвінок». – 2004. – №12). Репертуар вокатива репрезентують словоформи «*Перче*», «*Барвінку*», утворені від власних назв журналів: «Тримайся, «*Перче!* Ми з тобою!» (Ж-л «Перець». – 2004. – №10). «Любий «*Барвінку!*» (Ж-л “Барвінок”. – 2004. – №11). Такі розбіжності у вживанні відмінкових форм апелятивів та онімів різних класів свідчать про специфіку морфологічних парадигм вищевказаних груп іменників, а також про неусталеність норми в розгляданій царині й, відповідно, вимагають додаткових всебічних досліджень.

У всіх нормативних граматиках, довідниках, словниках, наукових виданнях для кличного

Особливості морфологічної парадигматики онімів сучасної української мови

відмінка однини іменників мішаної групи І відміни пропонується виключно флексія **-е** [9, с.88; 10, с.59; 16, с.66; 3, с.352; 12, 124; 18, с.68; 19, с.318; 2, с.105]. Звернено увагу й на факти вживання в південно-західних і північних говорах української мови у формі вокатива іменників мішаної та м'якої груп закінчення **-о** за аналогією до іменників твердої групи [2, с.63; 9, с.88; 10, с.60]. І.Г. Матвіяс зазначає, що це закінчення проникає подекуди й у писемну мову, наводячи приклад: “Я серцем з тобою, дорога *Польцо!* (М. Рильський)” [9, с.88; 10, с.60]. Очевидно, у вірші М.Т. Рильського допущена прикра помилка, це підтверджує інша цитата: “Братня *Польце!* Хай тобі щастить / будувати, сіяти, творить, / нехай буде в тебе дім багатий” (М. Рильський). О.О. Тараненко також вважає позанормативними випадки вживання в іменниках І відміни мішаної групи закінчення **-о** в кличному відмінку однини, переважно в запозиченнях, “особливо в пестливих формах іменників, насамперед особових імен, здебільшого перейнятих з російської мови” [15, с.188]. Ця думка цілком справедлива для слів “*мамашо*”, “*папашо*”, “*пашо*” тощо, для прізвищ та прізвиськ: “Купи собі, *мамашо*, шаль (Т. Шевченко). *Алкан-пашо*, трапезонтське князя, безпечно гуляй: / Доброго і вірного ключника маєш – / Кішку Самійла в шоку загинає, / В турецьку віру вертає! (Українська дума). Прошу тебе, *Ганжю*, там у фортеці ксьондз. Вчини йому допит (О. Корнійчук). А зараз, *Сажю*, і нам час до бою стати (О. Корнійчук). Помилки зафіксовані навіть у відмінкових парадигмах апелятивів, поданих у «Словниках України»: *пАшо* (від *пАша* – корм), *гУшо*, *пУшо*, *плОшо*, *аличО*, *свічО*, *дУшо*, *хАшо* (СУЛС). Автори праць про відмінювання прізвищ оминають проблему вокатива для антропонімів І відміни мішаної групи або подають суперечливі відомості. Так, І.П. Ющук у «Практичному довіднику з української мови» (1998) пропонує словоформу *Ганже* у вокативі [18, с.80], а в «Українській мові» (2003) – *Ганжо* [19, с.333]. Мабуть, прізвища типу *Дейша*, *Гаркуша*, *Ганжа*, *Саранча*, *Гуца*, *Гича*, *Бірча*, *Суша*, *Лихуша*, *Матюша*, *Гарандже* та інші в кличному відмінку мають флексію **-е**: *Дейше*, *Гаркуше*, *Ганже*, *Саранче*, *Гуце*, *Гиче*, *Бірче*, *Суше*, *Лихуше*, *Матюше*, *Гарандже*. Дещо складніша справа з власними іменами. Серед ілюстративного матеріалу словника-довідника «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської [14], а також у нашій картотеці не зафіксовано прикладів власних імен осіб як жіночої, так і чоловічої статі І відміни мішаної групи із закінченням **-е** в кличному відмінку, а виключно із флексією **-о**: “– Вчасно ми вас попередили, дядя *Мішо?* – запитав я” (В. Діброва). “Здоров, *Платошо*. Я чекав тебе, але вже треба бігти до хворих...” (О. Корнійчук). “Бери, любчику *Мойшо*, два, а то й

три міхи крупи і неси додому, поки я не передумав...” (М. Матіос). “– Затанцюй, *Стешио!* Вдаримо гопки, секрремент, щоб аж гуло!” (Г. Тютюнник). “– Я зайшов за вами, *Сашо* (жіноче ім’я)...” (О. Донченко). “– Давай, *Антошо*, бо повзуть! – гукнув до помічника” (А. М’ястківський). «Чути голос Марфи: “*Наташо*, іди, вода готова”» (О. Корнійчук).

Власні імена на кшталт *Ксюша, Марфуша, Надюша, Груша, Гаша, Глаша, Матяша, Дуняша, Даша, Машиа, Танюша, Ванюша, Павлуша, Нюша, Палаша, Параша, Гаврюша, Гриша, Іллюша, Інокеша, Миша, Оксаша, Катюша, Пашиа, Серьожа, Юша, Яша, Олежа* тощо лексично освоєні українською мовою, уживаються в розмовному, художньому, епістолярному, почасти публіцистичному стилях, частина зазначених зменшено-пестливих варіантів антропонімів фіксується словниками. Очевидно, на часі нормативне закріплення в словозмінній парадигмі власних пестливих імен осіб І відміни мішаної групи чоловічого, жіночого (формально також подвійного) роду закінчення **-о** у формі вокатива за аналогією до іменників твердої групи. Однією з причин такого явища є, мабуть, і той факт, що ці варіанти імен виникли набагато пізніше, ніж офіційні, певним чином у їх поширенні позначилася російська мова. Проте навряд чи можна впливом останньої пояснювати вживання ненормативного закінчення, оскільки кличний відмінок у російській мові давно втрачений (за винятком спорадичних словоформ – *Боже* тощо).

У морфологічних парадигмах словозміни прізвищ у формі вокатива подають варіантні форми – власне кличного та називного відмінків, наприклад: *Павлове* й *Павлов*, *Гмире* й *Гмиря*, *Куценку* й *Куценко*, *Скорику* й *Скорик* тощо [СУЛС; 16, с.106; 18, с.80-81; 19, с.332-333 та ін.]. Проте І.Р. Вихованець у новій академічній граматиці «Теоретична морфологія української мови» (2004) у зразках відмінювання подає тільки одну словоформу кличного відмінка: *Прокопове*, *Михайлишине*, *Волошине* [2, с.105]. Подібний приклад зафіксовано в «Сучасній українській мові» (1997) – *Тарасенку* [12, с.134]. Видається доцільним у кличному відмінку подавати тільки ті форми, які мають специфічні закінчення, і не реєструвати словоформу, тотожну називному відмінку, якщо, звичайно, вона не є єдиною. На цей висновок зовсім не впливають ті правила, що дозволяють у деяких випадках уживати форму номінатива в значенні вокатива.

Чергування /і/ з /о/ чи /е/ послідовно відбувається при відмінюванні топонімів: *Янушів* – *Янушева* (острів), *Білогрудів* – *Білогрудова* (острів), *Горохів* – *Горохова* (місто), *Зміїв* – *Змієва* (місто), *Битків* – *Биткова* (селище), *Мужилів* – *Мужилова* (село), *Татарів* – *Татарова* (кліматичний курорт); гідронімів – назв річок: *Тетерів* – *Тетерева*,

Харків – *Харкова*, *Жерів* – *Жерева*, *Колонтаїв* – *Колонтаєва*, *Мошків* – *Мошкова*; антропонімів із суфіксом **-ів**: *Гаврилів* – *Гаврилова*, *Адамів* – *Адамова*, *Андрейків* – *Андрейкова*, *Василів* – *Василева*, *Гарасимів* – *Гарасимова*, *Федорів* – *Федорова*, *Пономарів* – *Пономарева*: “..Григорій Федорів-Лантух знав уже, що козацька рада відбудеться без його згоди і військових клейнодів більше йому не віддадуть. Кілька років підряд січове товариство обирало Григорія Федорова своїм отаманом, чернь прозвала його Лантухом...” (Р. Іваничук). Проте в деяких виданнях пропонується в прізвищах на **-ів** паралельно з нормативними узаконити форми з /і/ у відкритому складі типу *Гаврилів*, *Адамів*, *Андрейків*, *Василів* тощо. Зазначені словоформи фіксуються й у літературних творах: “Якось ішов Іван від автобуса разом з Миколою *Григорківим*, що любив, як баба, всіх судити і поради давати” (М. Матіос). «Роман «Галицька брама» я написав на замовлення Романа Федоріва. Мені багато дала дружба з Євгеном Гуцалом, Іваном Миколайчуком, Романом *Федорівим*...» (С. Пушик). “Але завтра подзвоню *Гнатіву*... Ні, краще Курилюкові, хай підстрахує з *Гнатівим*” (М. Матіос).

Розглянемо конспективно історію питання останніх десятиріч. Ю.К. Редько в «Довіднику українських прізвищ» в усіх формах, крім початкової, подає словоформи антропонімів на **-ів (-ів)** з відповідним чергуванням, при цьому пояснюючи: «Від прізвищ типу *Михайлів*, *Андріїв*, *Гриців* іноді творять хибні форми непрямих відмінків: *Михайліва*, *Михайлівим*, *Андріїва*, *Андріївим*, *Гриціва*, *Грицівим* тощо. Такі форми є спотворенням, і проти них треба боротися. Українській мові властиве чергування давніх голосних **о**, **є**, які стоять у відкритому складі, з голосним **і** – у закритому. Отож, подібно до того, як від назв населених пунктів – колишніх присвійних прикметників – не вживаємо в непрямих відмінках форм “Львіва”, “Харківа”, так і від прізвищ на **-ів (-ів)** непрямі відмінки можуть мати в суфіксі тільки первісне **о** або **є (є)**: *Михайлова*, *Павлова*, *Іванцева*, *Грицева*, *Лесева*, *Тимофієва*. <...> Деякі носії прізвищ на **-ів** безпідставно вимагають зберігати звук **і** в непрямих відмінках їхніх прізвищ, кажучи: “Я *Михайлів*, а не *Михайлов*, тому треба писати *Михайліва*”. Такі міркування свідчать про незнання законів української мови, і такому “філологові” слід сказати, що говоримо по-українському коня, а не “кіня”, та що Львів не перестав бути українським містом, хоч говоримо *Львова*, а не “Львіва” [13, с.52-54]. Такі ж форми пропонують і Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківська в першому виданні словника «Власні імена людей» (1986). Проте в «Українському правописі» (1993) до зразків відмінювання досліджуваних прізвищ поряд із нормативними потрапляють словоформи з /і/, що незаконірно вживається у відкритому складі

непрямих відмінків [16, с.106]. Це стає причиною того, що в другому виданні словника Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзяківської «Власні імена людей» 1996 року внесені пояснення: «Слід підкреслити, що останнім часом у правило про відмінювання прізвищ на **-ів, -їв** внесено зміну. Ще донедавна відмінювання за типом *Федорів – Федоріва – Федоріву, Лесів – Лесіва – Лесіву* та ін. вважалося ненормативним. Але у зв'язку з тим, що правило про чергування **і з о, е** в непрямих відмінках таких прізвищ не знайшло одностайної підтримки в сучасній мовній практиці, найновіші правописні джерела рекомендують вважати нормативними обидва варіанти відмінювання – з чергуванням **і** без нього» [14, с.103]. Варіантні словоформи засвідчені в «Сучасній українській мові» (1997), «Практичному довіднику з української мови» (1998) І.П. Ющука, «Словниках України» (2001) [12, с.133; 18, с.79-80; СУІЛС]. Проте в останні два-три роки знову спостерігається тенденція до повернення безваріантних словоформ непрямих відмінків прізвищ на **-ів (-їв)** [Див.: 19, с.332; 2, с.108]. Правопис повинен захистити як пріоритетні фонетично закономірні форми із чергуванням **/і/** в закритому складі з **/о/** чи **/е/** у відкритому типу *Лесева* (від *Лесів*).

Четвертим виданням «Українського правопису» реабілітовано літеру **г (ге)** й повернено до української абетки [16], але зупинилися на півмірах. В.В. Німчук з цього приводу зазначає: «У зразках відмінювання необхідно подавати й іменники з основою на **г**, адже у відповідних відмінках перед флексією **і** вона чергується з **дз**: *гирлига - гирлидзі* та з **дж** при словотворенні – *гирлиджечка*» [11, с.46]. Тобто необхідно в словниках, довідниках, граматиках зафіксувати це чергування в іменниках жіночого роду I відміни у формах давального та місцевого відмінків однини: *дзига – дзидзі, на дзидзі; мамалита – мамалидзі, у мамалидзі; варта* (губа) – *вардзі, на вардзі; хута – худзі, у худзі; хурдита – хурдидзі, у хурдидзі; Гаата – Гаадзі, у Гаадзі*; прізвищах: *Грига – Гридзі, при Гридзі; Ломата – Ломадзі, при Ломадзі; Василета – Василедзі, при Васжедзі; Салига – Салидзі, при Салидзі; Дейта – Дейдзі, при Дейдзі*. П.П. Чучка пропонує закріпити в українському правописі відносно нове для сучасної української мови (хоч історично закономірне) чергування **/г/ – /дзі/** в іменниках чоловічого роду II відміни подібно до цього ж явища в іменниках I відміни: *Вінніпет – у Вінніпетді, Гамбург – у Гамбургді* тощо» [17, с.23].

Ще задовго до повернення літери **г** до українського алфавіту І. Варченко як редактор у вступі до «Довідника українських прізвищ» Ю.К. Редька зазначав, що для певної «групи прізвищ характерне збереження проривного **г**, тим-то до всіх їх у «Довіднику» наведено

закінчення дав. відм. одн. **-дзі** (пор. *Галамага – Галамадзі, Герега – Герездзі, Ломига – Ломидзі, Штеліга – Штелідзі*, де в наз. відм. слід вимовляти *Галамата, Ге'рега, Ломита, Ште'ліга*, як і *Дзита, Ле'лета, Ломата, Папарита, Рета, Ремиа, Румета, Татита, Фармита, Фурдита, Шмига, Ярета*). Окрема ж група подібних прізвищ щодо якості **г** і закінчення **-зі** чи **-дзі** залишається під сумнівом (*Голомега, Дейнега, Коврига, Корнега, Ладига, Патерига, Петрига, Садига, Салига, Сарамата, Сендега, Терлига, Юрдига*)» [13, с.24]. Питання відновлення чергування **/г/ – /дзі/** при словозміні, а також елементарний перелік як загальних, так і власних назв з **/г/** залишається актуальним, незважаючи на нібито значну кількість праць із даного питання. Їх матеріали ще необхідно критично перевіряти й уточнювати. У низці посібників подані словники лексем з **/г/**, фіксується в них і закономірне чергування, проте деякі академічні лексикографічні видання ігнорують чергування **/г/ – /дзі/**, наприклад, СУІЛС.

Додаткового системного вивчення потребує проблема акцентуації власних назв, зокрема прізвищ, при словозміні. Викликають сумнів висновки І. Варченка щодо майже послідовного пересунення наголосу в множині на закінчення в українських прізвищах: «Для деяких мовознавців, зокрема й автора цього «Довідника» (Ю.К. Редька. – С.К.), видаються сумнівними або неприродними факти перенесення парокситонічного наголосу в однині на закінчення в множині», хоч далі учений застерігає: «це питання потребує ще додаткового вивчення», проте під впливом редактора «всі прізвища з наголосом у наз. відм. одн. на другому, третьому або четвертому складі від кінця» в «Довіднику українських прізвищ» Ю.К. Редька «було приведено до єдиної системи з позначенням наголосу в множині на закінченні»: *МикитенкиИ, МайбородиИ, МалишкиИ, Григоровичі, ФедорякиИ, ВернигориИ* тощо [Див.: 13, 10-12, 26-28]. Можливо, таке явище більш характерне для розмовно-побутового чи діалектного мовлення. Більш переконливими видаються акцентуаційні парадигми авторів видання «Словники України»: *Микитенки, Майбороди, Малишки, Григоровичі, Федоряки, Вернигори* та інші (СУІЛС).

Таким чином, проблеми морфологічної парадигматики онімів різних класів залишаються до кінця не розв'язаними й потребують системних досліджень з урахуванням низки чинників: етимологічних, словотвірних, граматичних, акцентуаційних, узусних тощо. Система словозміни іменників української мови, складовою частиною якої є оніми, перебуває в безперервному розвитку; оновленню, зміні, перебудові підлягають її елементи, тому й вивчення її потребує постійної уваги, багатоаспектних підходів, нових методик, методів, технологій.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУІЛС – Словники України – інтегрована лексикографічна система/В.А. Широков, І.В. Шевченко, О.Г. Рабулець та ін. – К.: Український мовно-інформаційний фонд, 2001.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдєєва С.Л. – Див.: Ковтюх С.Л.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови/За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
3. Грищенко А.П. Іменник//Сучасна українська літературна мова/А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1997. – С.320-365.
4. Авдєєва С.Л. Становлення системи словозміни ойконімів української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 16 с.
5. Авдєєва С.Л. Форма вокатива в онімах різних класів//Проблеми слов'янської ономастики: Збірник наукових праць. – Ужгород, 1999. – С.3-8.
6. Ковтюх С.Л. Особливості відмінювання омонімічних онімів різних класів//Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип.І. – С.99-105.
7. Ковтюх С.Л. Словозміна омонімічних апеллятивів та онімів: порівняльний аспект//Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки): Studia slovakistika 3 / Упорядник і відп. ред. С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – С.94-106.
8. Ковтюх С.Л. Роль синтагматичного чинника у визначенні репертуару відмінкових парадигм іменників//Лінгвістичні студії: Зб. наук, праць/Укл. А.П. Загнітко (наук, ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Випуск 13. – С.61-65.
9. Матвіяс І.Г. Іменник//Сучасна українська літературна мова: Морфологія/За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С.32-139.
10. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – К.: Радянська школа, 1974. – 184 с.
11. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.
12. Пазяк О.М. Іменник//Сучасна українська мова/О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.114-134.
13. Редько Ю.К. Довідних українських прізвищ/За ред. І. Варченка. – К.: Радянська школа, 1968. – 255 с.
14. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник/За ред. В.М. Русанівського. – 2-е вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1996. – 336 с.
15. Тараненко О.О. Словозміна української мови. -Nyíregyháza, 2003. – 199 с.
16. Український правопис. – 4-е вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1993. – 236 с.
17. Чучка П.П. З приводу підготовки нової редакції “Українського правопису”//Мовознавство. – 1995. – №1. – С.22-26.
18. Ющук І.П. Практичний довідник з української мови. – К.: Рідна мова, 1998. – 223 с.
19. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.

С.Л. Ковтюх

ОСОБЕННОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМАТИКИ ОНИМОВ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В публикации нашли отражение некоторые особенности склонения антропонимов, зоонимов, ойконимов и др. в современном украинском языке: объяснена целесообразность фиксации как вариантных отдельных словоформ дательного, винительного, предложного, звательного падежей единственного числа; обнаружены отличия морфологической парадигматики некоторых омонимических апеллятивов и онимов; установлено приоритетные, фонетически закономерные граммемы отдельных собственных имен; пояснено особо сложные случаи выбора падежных флексий и акцентуационных схем в пределах словоизменительных парадигм онимов. (“Λογος ὀνομαστικῆ”, №1, 2006, с. 50-57)

Ключевые слова: морфологическая парадигматика, склонение, падеж, словоформа, апеллятив, оним.

Kovtuh S.L.

PECULIARITIES OF MORFOLOGICAL PARADIGMATICS OF MODERN UKRAINIAN ONYMS

Some peculiarities of antroponyms, zoonyms, oikonoms declination in modern Ukrainian are displayed in this publication. Reasonability of fixation of separate word forms as variant ones of dative, accusative, prepositional, vocative case singular is explained; differences of morfological paradigmatics of some homonymous appellatives and onyms are turned out; priority phonetically appropriate grammeme of some proper names are settled; especially complicated events of choice of case inflexion and accentual schemes within onym word changing paradigm. (“Λογος όνομαστική”, №1, 2006, с. 50-57).

Key words: morfological paradigmatics, declination, case, word form, appellative.